

Українське традиційне вбрання в сучасному урбаністичному середовищі (з досвіду етносоціологічного дослідження)

Метою нашого дослідження є спроба визначити в сучасному урбаністичному середовищі місце традиційного українського вбрання – простеживши трансформацію його функціональних ознак у формуванні стильових напрямів сучасної індустрії модного одягу, ступінь обізнаності представників молодого покоління з історичними взірцями українських строїв, а також визначивши сфери використання його символічних елементів в побутовій культурі сучасного міста.

В умовах сучасних планетарних глобалізаційних процесів, які охопили всі сфери життєдіяльності, постала проблема протистояння процесам нівеляції національних культур народів світу, збереження та захисту національних культурних надбань людства.

Для України, яка донедавна була переважно аграрною країною, природним був стан довготривалого збереження та відтворення (майже до 50–60-х років ХХ ст.) багатьох складових традиційної сільської культури. Вони яскраво проявлялися в обрядових ритуалах та музичному фольклорі, широкому вжитку страв традиційної кулінарії, архітектурній творчості, різноманітних видах декоративно–прокладного мистецтва, а також у засобах відтворення історичних форм традиційного вбрання.

Як правило, активний соціальний запит на традиційний костюм або ж на його окремі елементи – як прояв самоідентифікації – домінує в аграрних, моно конфесійних, відносно закритих та консервативних етносах, які відчувають етнічний та соціально–економічний тиск з боку правлячого в поліетнічній державі титульного етносу. І навпаки, в титульного етносу в моноетнічній, імперській, індустріальній, поліконфесійній державі запит на традиційний костюм, як прояв самоідентифікації, практично відсутній.

Українці, як один зі східнослов'янських етносів, котрий у різні історичні епохи входив до різноманітних імперських об'єднань, прагнучи заявити про свою самобутність, активно використовував традиційний костюм. Він завжди був матеріалізацією та візуалізацією економічних, політичних, конфесійних та етнічних процесів. На порозі нового ХХІ тисячоліття роль традиційного костюма як ідентифікатора української нації значно змінилась.

Сучасний процес трансформації української сільської інфраструктури в напрямі її урбанізації, відсутність державної політики збереження національної культури та масоване впровадження сучасними засобами інформації "новаційних" космополітичних форм культури загрожують нівелюванням, та, зрештою, і повним зникненням національного колориту в сучасній культурі українців.

За умов майже тотального зникнення з повсякденного вжитку традиційних регіональних комплексів вбрання у свідомості сучасного покоління досі продовжують зберігатися та відтворюватися його символічно–знакові функції. Вони фіксуються і на образно–підсвідомому рівні, й у практиці функціонування окремих національно значимих культурних артефактів, якими доповнюють сучасний костюм.

Тобто функціонують лише ті його елементи, які набули вже іншої знакової функції. Зміна костюма відобразила зміну всієї структури буття, яке вже не потребує збереження попередніх функцій вбрання, а обумовило появу нових.

Внаслідок трансформації традиційних світоглядних уявлень сучасне суспільство відповідно змінило й своє ставлення до одягу. Одягові тканини, їх колір та декор, характер крою складових частин вбрання, а також прикраси втратили в уявленнях сучасної людини своє традиційне сакральне–оберегове значення і сприймаються нею тепер здебільшого лише як стилістична або декоративно–художня цінність. Так, приміром, наявність вишивки в одязі сприймається сьогодні вже не як маркер мешканців певного етнічного регіону, віку чи соціального статусу його носія, а як ознака належності вбрання, оздобленого вишивкою, до

так званого "етно–стилю".

Етнічний стиль – це сукупність характерних рис культурних традицій певного етносу, які є найбільш специфічними і маркують його історичну й культурну своєрідність. Водночас етнічний стиль може представляти як автохтонні, так і іноетнічні культурні форми або ж форми з характерними рисами близьких етносів.

Цей стиль проявляється на різних таксономічних рівнях – суперетнічному "континентальному" (європейському, близькосхідному, далекосхідному, азійському, африканському, латиноамериканському); суперетнічному "регіональному" (слов'янському, західноєвропейському, арабському, китайському, єгипетському, мексиканському тощо); власне "етнічному" (польському, іспанському, корейському та ін.) .

Таксономічний рівень етностилю можна підвищувати або знижувати шляхом деталізації традиційно етнічних елементів, прикрас, декору, колористичної гами і т.п. відповідно до творчої ідеї і характеру презентативності комплексу вбрання. Результатом стилізації можуть стати суперетнічні варіанти (європейського, слов'янського, східнослов'янського) костюмів або загально етнічний український костюм чи його субетнічні регіональні варіанти (західний, центральний, східний, південний), або, зрештою, етнографічно–групові варіанти (гуцульський, лемківський, бойківський, полісько–волинський, полісько–житомирський, полісько–київський, чернігівський, новгород–сіверський, західно–подільський, східно–подільський, сумський, харківський тощо).

У широкому розумінні етнічний стиль базується на вже сформованих етноідентифікуючих маркерах або ж на таких, які є у стадії формування і трансформування. Основними етнічними маркерами будь–якого етносу є традиційні форми культури, національна державна символіка, конфесійна особливість, міфологія, етикет, звичаєве право та ін. Етноідентифікуючі маркери мають своє безпосереднє або опосередковане відображення як у формуванні традиційного національного вбрання, так і в створенні сучасного етнічного стилю.

Етнічна стилістика використовується досить часто як міфологема у художніх творах, працях ідеологічного напрямку і не завжди збігається з емпіричними даними польових етнографічних та соціально–статистичних даних.

Феномен збереження традиційних форм культури – в тому числі й одягу, на сучасному етапі коріниться саме в соціальних цінностях, які змінюються не так швидко, як сучасна мода.

Адаптація традиційних костюмів до умов сучасного урбанізованого середовища відбувається як шляхом сценічних варіантів автентичних історичних національних форм, так і повної їх видозміни відповідно до авторських дизайнерських рішень.

Збереження та нівеляція традиційних форм народного костюма, починаючи з ХХ ст., достатньо сильно залежали від впливу модних тенденцій. Наслідком великих соціальних потрясінь невідворотно були глобальні зміни і в моді. Мода завжди була тісно пов'язана з політикою та економікою. Як справедливо зазначає один з відомих істориків сучасності Фернан Бродель, якби існували лише одні бідняки, то не було би питання змін і трансформацій в одязі. Святкове, красиве вбрання бідняків, як правило, переходило від батьків до дітей і століттями залишалося без змін .

Те, що в свій час йшло з народних глибин від носіїв традиційно–побутової культури, тепер стало предметом колекціонування, трансформування і пропаганди представниками професійного мистецтва, фахівцями–професіоналами. Можна стверджувати, що автентичний національний костюм, або ж окремі його деталі стали на сучасному етапі не тільки раритетами, а й предметами, доступними лише еліті суспільства. Саме культурі належить функція збереження національної ідентичності.

Сучасна політична ситуація в Україні є досить сприятливою для пропаганди та творчого розвитку своїх національних традицій, включення їх у процес формування нового національного дизайну з виходом на світові рівні. Звернення до національних строїв обумовлене бажанням самовираження і виокремлення з–поміж інших європейських сусідів, заявити про себе в загальній масі так званого "європейського глобалізаційного костюма", привабити своєю неповторністю.

Слідом за "помаранчевою" революцією досить відчутною стає популярність на українські

мотиви в одязі. Це не тільки декларується з уст перших осіб держави, а й демонструється на власному прикладі. Так, перша леді держави Катерина Чумаченко–Ющенко всіляко підтримує вітчизняних дизайнерів одягу, в колекціях яких звучить українська тема.

Нещодавній показ (осінь–зима 2005) останньої колекції відомого французького модельєра Жана–Поля Готьє засвідчив його інтерес до українського традиційного вбрання, оскільки приблизно третина цієї колекції була зроблена за українськими мотивами.

Звичайно, треба наголосити, що традиційний народний костюм набуває сучасної актуальності особливо тоді, коли мова йде про так звані "етнічні мотиви".

Сучасна мода дедалі більше і більше тягнє до історичної спадщини минулих часів. Найбільш виразним у використанні національних традицій є "етнічний" стиль. Йому притаманні такі характеристики як: переважне використання поліхромії відкритих колористичних поєднань; використання орнаментальних мотивів у текстильних виробках (вишивці, ткацтві, батику, аплікації); багатшаровість компонентів костюма; акцентуація аксесуарів (головного убору, шарфів, прикрас, поясів, сумок та ін.); простота крою – від незшитого до прямолінійного.

В чому ж причини постійної зацікавленості суспільства до "етно" стилю і що є спільного між модою і традицією в сучасному урбаністичному суспільстві?

Мода, як відомо, це одна з соціальних норм, яка характерна, передусім для індустріального та постіндустріального суспільства. Як соціальну норму мода диктує членам даного суспільства певну модель споживацького поведіння. Моді притаманні такі якості, як дифузність та універсальність, які проявляються у двох вимірах: по–перше – мода не визнає регіональних та державних кордонів, етнічних меж, по–друге – мода ігнорує різницю між різними класами та верствами населення.

На відміну від традиції, яка консервує "своє" і протиставляє йому "чуже", яке в традиційному уявленні має негативне забарвлення, мода, навпаки – "чуже", просторово й культурно віддалене, сприймає як креативний позитив. Екзотичне походження модних стандартів та об'єктів іноді є одним з джерел їх привабливості.

Такі якісні характеристики беззаперечно ведуть до нівеляції традиції і створення певного однотипного, уніфікованого продукту. Але в такій уніфікованості криються і певні спільні характеристики традиційного костюма та сучасного модного вбрання. Відомо, що не лише традиція, а й мода певною мірою породжує стандартний, стереотипний характер культурних взірців. Існує думка, що "раніше", тобто в традиційному середовищі, одноманітності в культурних взірцях було значно менше, ніж "тепер", тобто в урбаністичному середовищі. Але це не зовсім так. Етнографічні матеріали засвідчують, що в традиційних формах народного костюма такий "стандарт", або ж уніфікація, була обмежена територією одного села або ж групою населених пунктів на відміну від модного стандарту, який може охоплювати цілі континенти. Певна "уніфікація" в традиційному суспільстві, в середині кожної етнічної групи сприймалась, як канонічний стандарт, який був підкріплений цілим комплексом обрядів і звичаїв. Специфічність у вбранні або його виразних елементах свідчила і про певну відокремленість однієї групи від іншої, і про етнічне маркування, на якому базувалося протиставлення "свій" – "чужий".

Ще одна важлива спільна особливість моди і традиції полягає в їх соціальній цінності та соціальній унормованості.

Базові культурні взірці в одязі (носіння хустки, спідниці, брюк) відіграють роль звичаїв. Вважається, що звичай – це антипод моди. Але допоки будуть існувати в суспільстві звичаї і традиції, доти це буде відображатись у вбранні. Крім того модні інновації, які постійно змінюються і таким чином оновлюють моду, можуть здійснюватись і здійснюються за рахунок традиції. Безмежне багатство культурної спадщини дозволяє кожному з наступних поколінь так або інакше зробити свій вибір з того, що йому дісталось у спадщину. Мода в даному разі вихоплює з минулого ті чи інші культурні взірці і надає їм статус сучасних, доступних, зрозумілих, а головне – "своїх".

Внаслідок часової віддаленості актуалізовані традиційні форми можуть мати сучасну ціннісну оцінку і сприйматись як "нові". Вплив часової віддаленості або близькості об'єкта на його сприйняття та оцінку показує нам схема англійського дослідника історії костюма Д. Лейвера.

Один і той же костюм буде:

- непристойним – за 5–10 років до свого часу
- екстравагантним – за 1 рік
- вишуканим – у свій час
- без смаку – через рік після свого часу
- бридким – 10 років опісля;
- забавним – 30 років опісля;
- дивним – 50 років опісля;
- чарівним – 70 років опісля;
- романтичним – 100 років опісля
- прекрасним – 150 років опісля.

З цієї схеми видно, що костюм часової віддаленості від 70 до 150 років, а це середина XIX – початок XX ст., сприймається сучасниками як чарівний, прекрасний та романтичний. Костюм саме цього періоду нами найбільш знаний та найповніше фіксований музейними зразками. В сучасній суспільній свідомості він є виразником національної гордості – національним символом.

Сучасна культура, на відміну від культури традиційного суспільства, характеризується радикальним запереченням "дистанції" як у соціальних відносинах, так і в галузі культури, куди можна віднести й костюм. Сфера нашого життєвого досвіду має тенденцію до більшої однорідності, а звідси й до уніфікованості. Зникають попередні ієрархічні градації на "високе" і "низьке", "сакральне" і "профанне". На їх місце приходять інші змістові навантаження.

На сьогодні ареал побутування традиційного вбрання або ж його елементів–замінників якщо не зовсім зник, то досить суттєво звузився і перейшов з побутово–утилітарної у площину духовно–символічну.

Для з'ясування ролі українського традиційного вбрання в сучасному урбаністичному середовищі було розроблено анкету–запитальник з набором взаємопов'язаних питань, які перехрещувались одне з одним, щоб виявити необхідну нам інформацію.

Питання в анкеті були переважно відкритішими, тобто такими, які не мали варіантів відповідей. Це було зроблено навмисне, щоби не обмежувати респондента і не заганяти його в стандартні рамки відповідей. Крім того метою таких питань було підтвердити чи спростувати існуючі стереотипи відносно розуміння національної символіки загалом і символіки національного костюма зокрема.

Для конкретизації уявлень про характер існуючих у сучасній молоді стереотипів сприйняття українського традиційного вбрання нами було проведено анкетне опитування студентів найбільших міст України: Львова, Києва, Харкова та Одеси. Відповіді на анкети забезпечили представництво уявлень молоді чотирьох основних регіонів України: західного, центрального, східного та південного. Питання "Які елементи одягу символізують українське традиційне вбрання?" було відкритим, без допоміжних підказок. На основі відповідей респондентів визначились сім основних елементів–символів. Диференціація інтенсивності прояву кожного з них подані в табл.1.

Табл.1. Диференціація елементів одягу, які сьогодні усвідомлюються в якості символів українського традиційного вбрання

№ п/п	Елементи	Київ у % відношенні до всіх опитаних	Львів у % відношенні до всіх опитаних	Одеса у % відношенні до всіх опитаних	Харків у % відношенні до всіх опитаних
1	вишита сорочка	84.7	81.4	85.7	77.6
2	вінок	40.5	32.2	58.2	39.5
3	шаровари	31.5	27.1	29.6	45.6
4	червоні чоботи	26.1	13.6	22.4	19.0
5	намисто	13.5	16.9	6.1	5.4
6	запaska, фартух	12.6	16.1	11.2	4.1
7	плахта	19.8	11.0	3.1	2.4

Як бачимо, символами українського традиційного вбрання респонденти практично всіх регіонів назвали: вишиту сорочку, вінок, шаровари, червоні чоботи, намисто, запаску/фартух та плахту. Стабільно високий процент значимості в діапазоні від найвищого 85,7% в Одесі – до найнижчого у 77,6% у Харкові зайняла "вишита сорочка". При цьому "вінок" виявився найбільш значимим для респондентів Одеси – 58,2%, найменш 32,2 % – для респондентів Львова. Так само найменш значимими для респондентів Львова виявилися і "шаровари" – 27,1%, тоді як респонденти Харкова їх значення оцінили у 45,6%.

Набір з цих же елементів традиційного українського вбрання фігурував й у відповіді на питання : "Що з елементів традиційного вбрання може виступати у якості національної символіки?" та "Що з елементів українського традиційного вбрання могло бути візитівкою "Міс Україна" на всесвітньому конкурсі краси?"

Стабільна наявність семи елементів українського традиційного вбрання у відповідях респондентів усіх регіонів України засвідчила існування у них досить стійкого стереотипу його сприйняття як одного із сучасних українських національних символів. Респондентами також відзначають пріоритетну роль сільської культурної традиції кінця XIX – початку XX ст. в сучасній практиці функціонування національної символіки.

Пріоритет у формуванні стереотипу "сільськості" належить імперській політиці Росії, адже були заборонені будь-які прояви національної своєрідності української культури. Регламентований російською великодержавницькою політикою український театральний репертуар, обмежений сільською тематикою, стимулював створення мандрівними театральними трупамі "загальноукраїнського" уніфікованого театального костюма. В подальшому тотальна соціально-класова орієнтація недавнього тоталітарного режиму табувала можливість подання інформації про своєрідність костюмів українців інших історичних епох та вищих соціальних верств українського суспільства, продовжувала укорінювати в свідомості українців стереотип "сільськості". В результаті сучасні вітчизняні дизайнери отримали обмежений спектр знань про багатство соціально-історичної варіативності українських строїв, що звузило їхній творчий потенціал у створенні власних колекцій в етно-стилі. Відповідно ними використовуються лише такі елементи сільського вбрання як : вишита сорочка, плахта, тканий пояс, шаровари і стрічки в зачісках (Л.Пустовіт, Р. Богуцька) або ж орнаментально-аксесуарний стиль " етно-графіки" (Громова, Гапчук). Розширення рамок усталених стереотипів можливо за умов урізноманітнення інформації не лише про субетнічні регіональні варіанти сільського костюма кінця XIX – початку XX ст., а й про історичні українські строї різних соціальних верств українського суспільства XVI–XVIII ст.

В анкеті були питання, відповіді на які мали проявити існування/ відсутність сучасного національного вбрання. На питання: "Чи існує сучасне українське вбрання?" – у Львові "так" відповіло 73% всіх опитаних, у Києві 71%, у Харкові – 53%, в Одесі – 49%. Зокрема, це проявилось у колористиці, декорі та орнаментиці, в одяговому текстилі, прикрасах. Кольоровою символічною ознакою були названі: традиційний червоно-чорний та жовто-блакитний – колір державної символіки. В орнаментиці домінує рослинний над геометричним. Відносно тканин, які уособлюють "український стиль", перевага була віддана льону та домотканим тканинам. Перше місце в усіх регіонах посіло намисто, тоді як вишивка (вишита сорочка) втрапила лідерство (табл. 2).

Табл. 2. Диференціація символічних елементів українського традиційного вбрання, які використовують у сучасному одязі

№ п/п	Символічні елементи	Київ у % відношенні до всіх опитаних	Львів у % відношенні до всіх опитаних	Одеса у % відношенні до всіх опитаних	Харків у % відношенні до всіх опитаних
1	намисто	38.7	35.6	22.4	16.3
2	бісер	9.0	21.2	1.0	2.7
3	червоно-чорний колір	30.6	28.0	8.2	15.0
4	жовто-блакитний колір	4.5	6.8	11.2	2.7
5	льон	23.4	15.3	10.2	4.8
6	шерсть	9.0	2.5	2.0	0.7
7	домоткана тканина	8.1	14.4	-	1.4

№ п/п	Символічні елементи	Київ у % відношенні до всіх опитаних	Львів у % відношенні до всіх опитаних	Одеса у % відношенні до всіх опитаних	Харків у % відношенні до всіх опитаних
8	вишивка	9.9	12.7	5.1	16.3
9	орнамент рослинний	9.9	12.7	4.1	2.0
10	орнамент геометричний	4.5	11.0	-	0.7
11	пояс	5.4	3.4	1.0	0.7
12	стрічки	4.5	1.7	9.2	2.0

Табл 3. Диференціація сфер використання українського традиційного вбрання в сучасності

№ п/п	Символічні елементи	Київ у % відношенні до всіх опитаних	Львів у % відношенні до всіх опитаних	Одеса у % відношенні до всіх опитаних	Харків у % відношенні до всіх опитаних
1	Весільний ритуал	56.8	57.6	46.8	46.8
2	Акції патріотичного звучання	46.8	63.6	44.9	41.5
3	Демонстрація національної ідентичності за кордоном	35.1	31.4	18.4	22.4
4	інше	18.0	17.8	8.2	12.2

Найбільш доречними сферами використання традиційного вбрання або його окремих елементів, на думку респондентів Києва, Львова, Харкова та Одеси є весільний ритуал та різноманітні акції патріотичного звучання (табл. 3).

Результати нашого анкетного опитування показали, що елементи традиційного вбрання подовжують своє життя як національні символи сучасного урбаністичного середовища.

Таким чином, український традиційний костюм, традиційно віднесений до сфери матеріальної культури в сучасному урбаністичному середовищі перемістився в бік духовної сфери побутування. Це підтверджується його пріоритетним використанням у сучасній ритуально-обрядовій культурі, сучасних професійних видах мистецтва та в якості національної символіки в сучасній індустрії моди. При цьому слід зауважити, що й досі в свідомості сучасного покоління міська одягова культура залишається поза межами усвідомлення її як вагомий складової національної ідентичності. Відповідно українське традиційне вбрання фіксується у звуженому діапазоні, обмеженому лише рівнем сільської традиції.

¹Косміна О. Роль традиційного костюма в проявленні національної самоідентифікації // Міжкультурний діалог у Білорусі: національна-культурна і духовна різноманітність в умовах глобалізації. На матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції 10-12 грудня 2003 року, Мінськ, 2004. – С.270.

²Богатырев П.Г. Вопросы теории народного искусства. – М., 1971. – С.355.

³Косміна О. Етнічна символіка: історія і сучасність// Символ, миф, обряд: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції. – Частина 1. – К., 2000. – С.40-41.

⁴Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV–XVIII вв. – Том 1. Структури повсякденності: можливе і неможливе. – М.: Прогрес, 1986. – С.335.

⁵Гофман А. Б. Мода і люди: Нова теорія моди і модного поведіння. – СПб.: Пітер, 2004. – С. 24–26.

⁶Laver J. Taste and fashion. From the French revolution to the present day. – L., 1946. – P. 202.

⁷Мангейм К. Избранное: Социология культуры– Essays on the Sociology of Culture/ К.Мангейм / Академія досліджень культури / Л.Ф. Вольфсон (пер.), А.В. Дранов (пер.). – М.; СПб.: Університетська книга, 2000. – С. 211.

⁸Розробка "Анкет" та анкетне опитування було проведено автором впродовж березня – травня 2005 р. Було опитано 503 респондента.